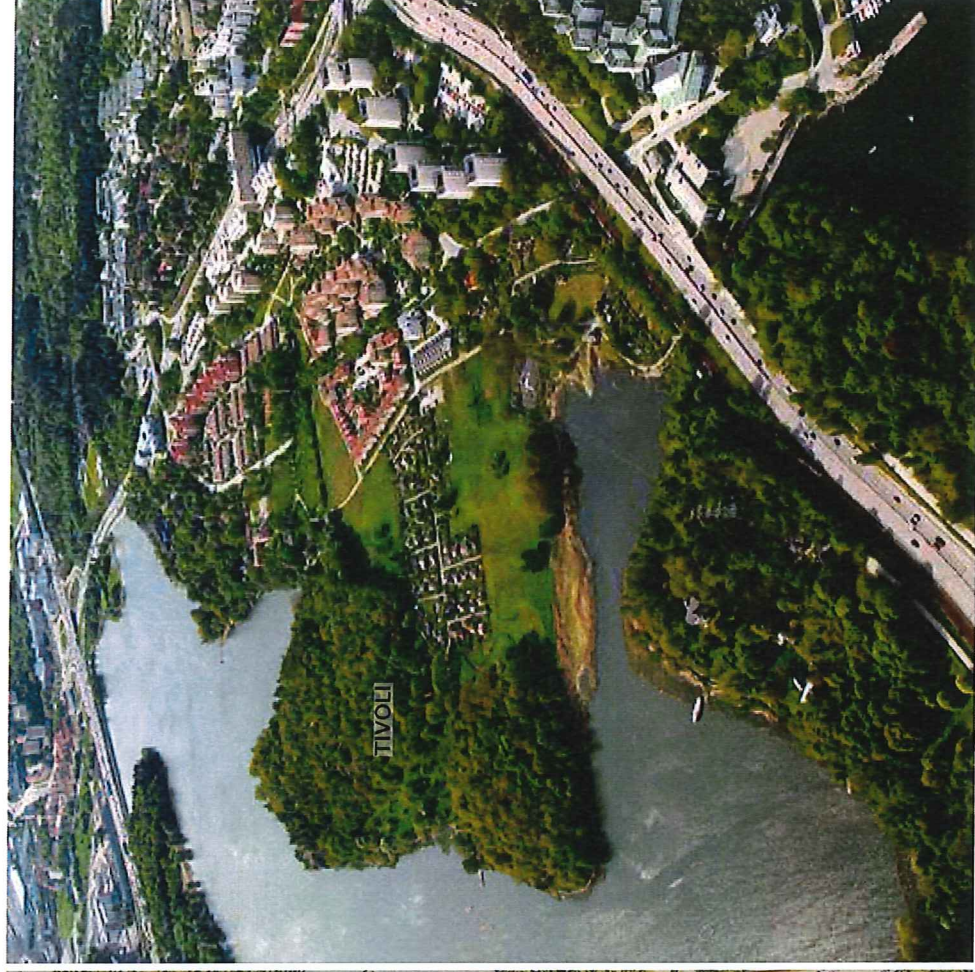

TIVOLI

AGRARHISTORISK UTREDNING

UPPDRAG:
283926

Tivoli - Agrarhistorisk utredning,

Titel på rapport:
Datum:

Tivoli - Agrarhistorisk utredning
2018-02-15

MEDVERKANDE

Beställare:
Kontaktperson:

Ekologigruppen AB
Eleonor Häger

Konsult:

Uppdragsansvarig:
Kvalitetsgranskare:

Therese Fast, Tyréns AB
Cecilia Pantzar, Tyréns AB

Tyréns AB

118 86 Stockholm
Besök: Peter Myndes Backe 16
Tel: 010 452 20 00
www.tyrens.se

Säte: Stockholm
Org.Nr: 556194-7986

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING	4	KULTURVÄRDEN	17
BAKGRUND	4	HELHETSMILJÖN VID TIVOLI	17
UTREDNINGSOMRÅDET	4	ENGELSKT PARKLANDSKAP FRÅN GUSTAV III:S TID	17
HISTORISK ÖVERSIKT	5	AGRAR MARKORGANISATION	17
FRÅN TORP TILL SÄTERI	5	KOLONITRÄDGÅRDAR	17
GUSTAVIANSKT PARKLANDSKAP	5	VÄRDEBÄRANDE KARAKTÄRSDRAG	17
SMÅSKALIG ODLING I STADENS NÄRHET	6	UTREDNINGSOMRÅDET	19
ODLING I FORSKNINGENS TJÄNST	7	REKOMMENDATIONER	20
ÄLDRE KARTMATERIAL	8	ATT TÄNKA PÅ	20
ÄGOMÄTNING FRÅN 1674	8	REFERENSER	21
ÄGOMÄTNING FRÅN 1709	9		
KARTA ÖVER LUSTPARKEN FRÅN 1786	10		
AVMÄTNINGAR FRÅN 1856 OCH 1863	12		
NORRA DJURGÅRDEN MED DEL AV BERGSHAMRA, 1917	13		
EKONOMISKA KARTAN FRÅN 1951	14		
NATIONALSTADSPARKEN	15		
FORMELLA SKYDD	15		
VÄRDEN SOM BÖR TAS TILLVARA OCH UTVECKLAS	15		
MÅLBILD	16		

INLEDNING

BAKGRUND

Uppdraget omfattar en agrarhistorisk utredning över Tivoliområdet inför restaurering av en våtmark på platsen. Utredningen belyser platsens förutsättningar med fokus på dess agrarhistoriska utveckling.

I arbetet ingår genomgång av befintligt underlagsmaterial och relevant historiskt kartmaterial samt fältbesök i syfte att identifiera eventuella kvarvarande odlingshistoriska spår som vittnar om den historiska markanvändningen. Mot bakgrund av platsens karaktär identifieras behov av hänsyn och rekommendationer för platsanpassning som kan fungera som stöd i den fortsatta planeringen.

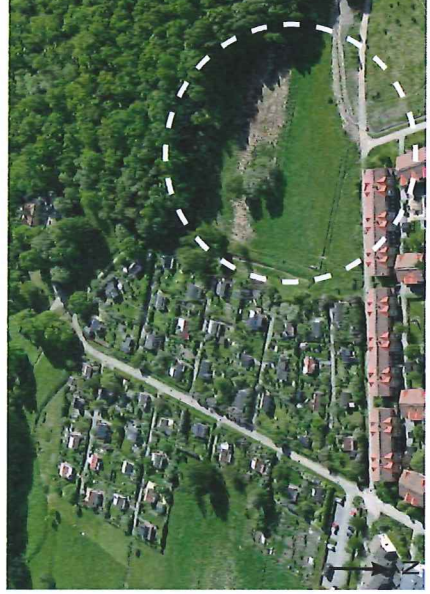
UTREDNINGSGOMRÅDET

Tivolihalvön ligger på en landtunga som skjuter ut i norra delen av Brunnsviken. Omgivningarna kännetecknas av östra Mellansveriges sprickdalsteräng som skapat ett småbrutet och topografiskt varierat landskap. Bergknallar och förkastningsbranter växlar med långsträckt vikar och lerfyllda låglänta sprickdalar. Halvön domineras av två skogsklädda höjdrygar åtskilda av en smal sänka som är en utlöpare till dalgången som vidgar sig norrut mot Bergshamra.

På den västra udden reser sig det höga Tivoliberget som stupar brant ned i Brunnsviken utmed den södra strandsidan. Österut planar berget av successivt och övergår i den smala sänkan nedanför branten som rymmer spår av äldre odlingsverksamhet. På den östra udden präglas landskapet av Pipers engelska parkanläggning tillkommen på 1780-talet. Utredningsområdet ligger norr om Tivoliberget och gränsar till Bergshamra kolonimråde i öster.

Flygfotografi över Bergshamra, 2005. Fotograf: Bergslagsbild AB.
Bildkälla: Solna stads bildarkiv (bilden ovan). Tivolihalvön präglas av två skogsklädda höjdrygar åtskilda av en smal dalgångssänka som vidgar sig norrut. På den västra udden reser sig det höga Tivoliberget med storslagen utsikt över Brunnsviken. Den östra udden präglas av Pipers engelska parkanläggning från 1780-talet. Utredningsområdet (inringat) ligger norr om Tivoliberget och gränsar till Bergshamra kolonimråde i öster.

FRÅN TORP TILL SÄTERI

Tivolihalvön ingick ursprungligen i Bergshamra gårds ägor. Bebyggelse etablerades på platsen under medeltid då större markområden blev tillgängliga för odling. Bergshamra var från början ett torp under Clara kloster som vid Gustav Vasas reformation drogs in till kronan. Genom en donation i början på 1600-talet omvandlades Bergshamra till säteri och gården blev ståndsmässigt bebyggd. Vid 1600-talets slut kom Bergshamra att läggas under Ulriksdals kungsgård som vid denna tid ägdes av änkedrottning Hedvig Eleonora. I början av 1700-talet upplät hon Bergshamra till sitt hovråd Samuel Barck som arrendefideikommiss, vilket innebar att Bergshamra kom att vara i släkten Barcks ägo fram till 1900-talets början då staten köpte marken.

GUSTAVIANSKT PARKLANDSKAP

Genom arv gick egendomen på 1780-talet till statssekreterare Nils Anton Barck som tillhörde kretsen kring Gustav III:e. I vänkretsen ingick också greve Gustav Filip Creutz som erbjöds att disponera Tivolihalvön. Han påbörjade planerna för ett bostadshus och en lustpark i engelsk stil. Creutz anlät kungens trädgårdsarkitekt Fredrik Magnus Piper, Sveriges främste expert på engelsk trädgårdskonst, som upprättade ritningar för en park i samma stil som Haga.

Arbetet påbörjades på östra kullen och gångvägar, trädplanteringar, utsiktsterrasser och en grund kanal anlades men projektet avstannade när Creutz dog 1785. Tivoliuddens engelska park kom därför inte att realiseras i sin helhet. Piper hade troligen tänkt inlemma både Tivoliberget med dess storslagna utsikt över hela Brunnsviken och den östra kullen i sin

Fredrik Magnus Piper skildrar utsikten från Tivoli över Brunnsviken:

"Från en högd vid detta ställe är en Point de Vue (utsiktsplats) som täflar med de förmåaste i hwad anläggning som helst; Man har nämligen ifrån denna högd framför sig hela sträckningen av Brunnsviken, med starka språng till höger och wenster af flere bakom hwarannan i Siön utlöpande skogsuddar, liknande Coulisserna på en Theater och som slutar med Catharina kyrkotorn i fonden; Det som gör detta ställe särdeles pittoreskt och intagande är den djupa och med barrskog kledde branten ner till Siön, inunder åskådarens fötter, samt att denna teatraliske Scene ej visar sig/då man följer en gångstig i den åt landsidan warande skogen:/ förrän man uppnått det öfwersta av silewa högden."

Tivoli vid Bergshammar, 1786 av Carl Jonas Linnerhielm. Bildkälla: Stockholmskällan.

Engelskt parkideal

Den engelska parken var en reaktion på barockens strikta formspråk och tuktade vegetation. På modet blev istället ett naturromantiskt parkideal som utgick från ett organiskt och mjukare uttryck som skulle ge intryck av naturlig växtlighet med betoning på upplevelser och stämningar. Med inspiration från tidens landskapsmåleri skulle parken erbjuda ett omväxlande spel mellan ljus och skugga, överraskande sceneri och vyer.

Genom att ta fasta på och förstärka det vackra i naturen skapades ett idealt gestaltat kulturlandskap där siktlinjer och vyer fick stor betydelse. Siktstråk och point de vue skapades både inom parkerna och ut mot omgivningarna. Den engelska parken karaktäriserades av slingrande promenadstigar, utsiktsterrasser och sittplatser där besökaren kunde blicka ut över landskapet. I blickfången förlades paviljonger och andra dekorationsbyggnader, ofta med exotiska inslag. Stor omsorg lades vid att integrera den omgivande naturen i övergången mot det gestaltade parklandskapet.

Gustav III:s vision var att skapa ett sammanhängande stråk av parker kring Brunnsviken. Under 1780-talet anlades flera engelska landskapsparker kring sjön - från Bellevue i söder, till Haga i väster, Tivoli i norr och Frescati i öster. Brunnsvikens lantliga omgivningar omdanades till ett parklandskap där både det av naturen givna och det kultiverade landskapet konstfullt utnyttjades i ett förskönande syfte. Traktens varierade terrängformer och växlingen mellan karga bergsbranter, mörka skogspartier och pastorala slätter- och betesmarker gav idealiska förutsättningar för de engelska parkanläggningarnas pittoreska och stämningsskapande landskapssceneri.

parkanläggning. Den anlagda kanalen skapade en avgränsning mot den brukade marken och var också ett trädgårdsarkitektoniskt inslag i parkanläggningen.

Tivoliparken ingår tillsammans med Haga och Bellevue i Brunnsvikens engelska parklandskap som tillkom under Gustav III:s tid. Parkerna anlades på 1780-talet utifrån Gustav III:s vision att skapa ett sammanhängande parklandskap i Brunnsvikens omgivningar. I planerna ingick medvetet komponerade vyer och siktstråk som visuellt sammanlänkade parkdelarna. Tivoliparken är till namnet inspirerad av Gustav III:s italienska resa. I Tivoli öster om Rom ligger Villa d'Este med renässanssträdgård.

Med tiden växte parken igen men är nu delvis upp-rustad. I dag framträder den engelska parken genom växtlighet, slingrande gångsystem och anlagda utsiktsplatser. I norra delen av parken syns spår efter kanalen. Den förstördes när vattennivån i Brunnsviken sänktes i samband med bygget av Alkistan på 1860-talet. Vegetationen domineras av ekskog med hassel och en rik lundflora som har sitt ursprung i äldre tiders lövängar och hagmarker.

Tivoliberget och den östra kullen nyttjades under lång tid som trädbärande betesmarker omgivna av sanka ängsmarker i de låglänta partierna. Slätter- och beteshävdens gynnade de ädla lövträden och hasseln. Större lövträd tillvaratogs och integrerades i parkanläggningen. På så sätt skapades omväxlande promenadstråk som anslöt till områdets hagmarks karaktär.

Nils Barck lät vid slutet av 1790-talet uppföra en ny bostad vid Tivoli i södersluttningen ner mot Brunnsviken. Under tidigt 1800-tal fanns här bland annat mangårdsbyggnad, trädgårdsmästarbostad, tvättstuga, växthus och en paviljong som användes

för teater- och musikevenemang. Tivolipaviljongen är idag den enda byggnad som finns kvar av de hus som ingick i bebyggelsemiljön.

MÖNSTERJORDBRUK

Från 1800-talets mitt och några årtionden framåt arrenderades Bergshamra av Karl XV som inrättade ett experimentalt- och mönsterjordbruk. Under hans tid intensifierades åkerbruket genom uppodling av sanka ängsmarker. Därefter övertogs arrendet av krögaren Jean-François Régis Cadier grundare till Hotel Rydberg och Grand Hotel. För att förse sina restauranger med färska produkter utökades odlingen av frukt, bär och grönsaker. Odlingsterrasser och växthus byggdes ut vid Tivoliberget.

Cadiers odlingar kallas resterna efter trädgårdsanläggningen som anlades under 1800-talets andra hälft och som senare nyttjades som handelsträdgård fram till 1930-talet. I sydsluttningen mellan Tivoliberget och Pipers park finns spår av odlingsverksamheten i form av odlingsterrasser, kulturväxter, en rad med äppelträd och rester efter ett växthus.

SMÅSKALIG ODLING I STADENS NÄRHET

Bergshamra inköptes av staten i början på 1900-talet och ett stort koloniområde inrättades från Alkistan till Bergshamra gård med typritade stugor i nationalromantisk stil. Anna Åbergsson, en av förgrundstalarna och pionjerna inom koloniträdgårdsrörelsen i Sverige, var tillsammans med arkitekt Einar Rudskog drivande i planerna för Bergshamra koloniområde.

Kolonirörelsen syftade till att främja folkhälsan och ge mindre bemedlade stadsbor möjlighet att dryga ut försörjningen genom husbehovsodling. Många

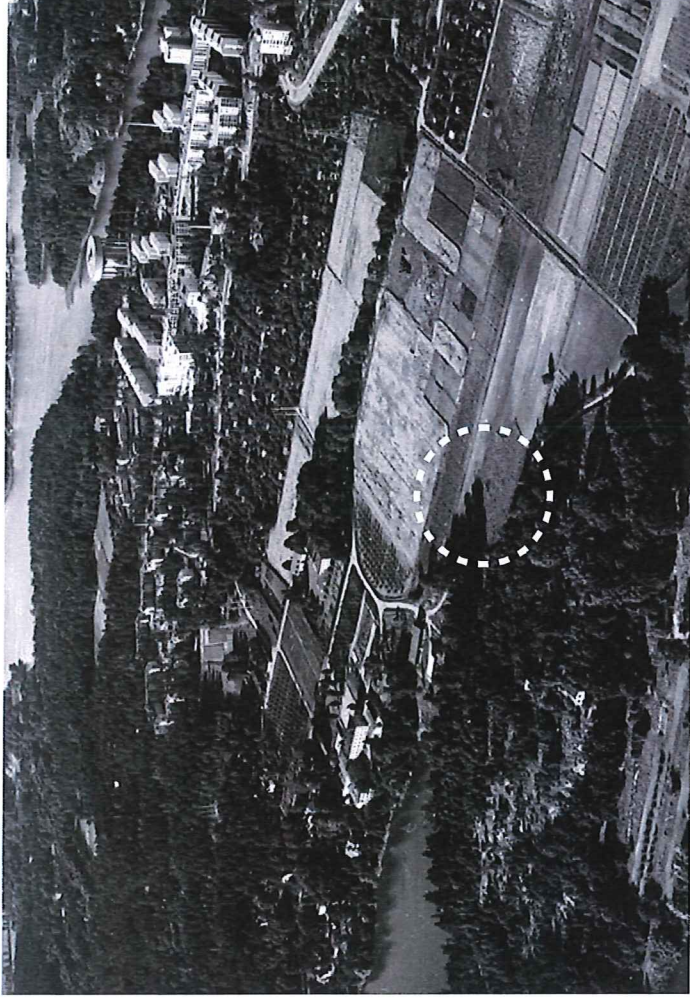
Bergshamras huvudbyggnad, den s k "Ryska villan" som revs 1929 för att ge plats åt Frökrollanstalten. Bildkälla: Solna stads bildarkiv.

Bergshamra koloniområde 1922. Bildkälla: Stockholmskällan.

Musikpaviljongen vid Tivoli. Fotograf: Lennart af Petersens. Bildkälla: Solna stads bildarkiv.

Flygbild över Bergshamra, 1961. Vid denna tid präglas Bergshamra av lantliga omgivningar. Lantbruksinstitutionerna bedriver jordbruk på Bergshamra gårds gamla ägor. I utkanten av jordbruksmarken syns Bergshamra kolonimråde med tillhörande småskaliga trädgårdsodlingar. I bilden är utredningsområdet inringat. Fotograf Oscar Bladh. Bildkälla: Solna stads bildarkiv.

lotter försvann när stora delar av marken exploaterades för bostadsbyggnande i slutet av 1970-talet. Ett nytt kolonimråde uppfördes vid Tivoli på Bergshamras gamla odlingsmark i början på 1980-talet. I vissa fall flyttade de gamla kolonistugorna med till den nya platsen och ännu i dag är koloniträdgårdarna ett betydande inslag i miljön.

ODLING I FORSKNINGENS TJÄNST

Under 1900-talets första hälft lokaliserades statliga verk inom jordbruksforskningen till Bergshamra. Bergshamra huvudbyggnad revs 1930 för att ge plats åt Statens Centrala Frökontrollanstalts nya institutionsbyggnad.

Flygfotografi över Bergshamra, 2005. Bostadsbyggandet på 1970-talet innebär att delar av Bergshamras gamla ägor kom att integreras i tätortslandskapet. Ett nytt kolonimråde växte fram vid Tivoli på 1980-talet. I bilden är utredningsområdet inringat. Fotograf: Bergslagsbild AB. Bildkälla: Solna stads bildarkiv.

Frökontrollens huvuduppgift var att genom forskning och löpande kontroller och undersökningar säkra kvaliteten på det utsäde som användes i jordbruksproduktionen. Samma år uppfördes ytterligare en statlig byggnad för Institutet för husdjursförädlning, vilken 1936 övertogs av Statens Växtskyddsanstalt.

Från 1930-talet bedrevs kontrollodling av framförallt stråsäd och potatis samt äppelodlingar för forskning kring fruktträdens skadegörare. Jordbruk i lantbruksinstitutionernas regi pågick fram till 1970-talet då Statens centrala frökontrollanstalt och Växtskyddsanstalten flyttade sina verksamheter. De många äppelträden ned mot Tivoli planterades av Statens växtskyddsanstalt.

ÄLDRE KARTMATERIAL

ÄGOMÄTNING FRÅN 1674

Bergshamra hade vid denna tid ombildats till säteri med ståndsmässigt utformad bebyggelse placerad i fonden för den långa uppfartsvägen som bildade en rak huvudaxel i gårdsanläggningen. Väster om gården låg en trädgårdsanläggning med intilliggande dammar. Ytterligare dammar med ett anslutande dike ut mot Alkistviken fanns vid den mindre åkermarken söder om uppfartsvägen.

Markslagens fördelning var tydligt bunden till de förutsättningar som naturen gav. Flikiga åker- och ängsmarker följde de lerfyllda dalgångsstråken där det var möjligt att odla och bedriva ängsbruk medan den omgivande stenbundna trädklädda moränmarken utgjorde en gräns för odlingsmöjligheterna.

Inägora, åker- och ängsmarken, var inhägnad för att skydda grödorna från boskapen som betade på utmarken. Åkermarken brukades i tvåsäte som innebar att hälften av åkermarken brukades vartannat år medan den andra hälften låg i träda. Nästan all mark användes för bete någon gång under betessäsongen. Den största betesresursen fanns på utmarken, varav en del var inhägnad till hästhage väster om gården. Efter slätter och bärgning av skörden gick boskapen också på efterbete på inägora.

På Tivolihälvön sträckte sig en sank ängsmark kallad *Lilla Ängen* på de låglänta partierna. Till gården hörde också en större ängsmark, *Stora Ängen*, vid Alkistan. I utkanten av ägora låg torpen Olof Anders torp, Stocksundstorp, Alkistorp och Engsvaktartorp, senare benämnt Grindtorp, som förbands med huvudgården genom ett slingrande vägnät.

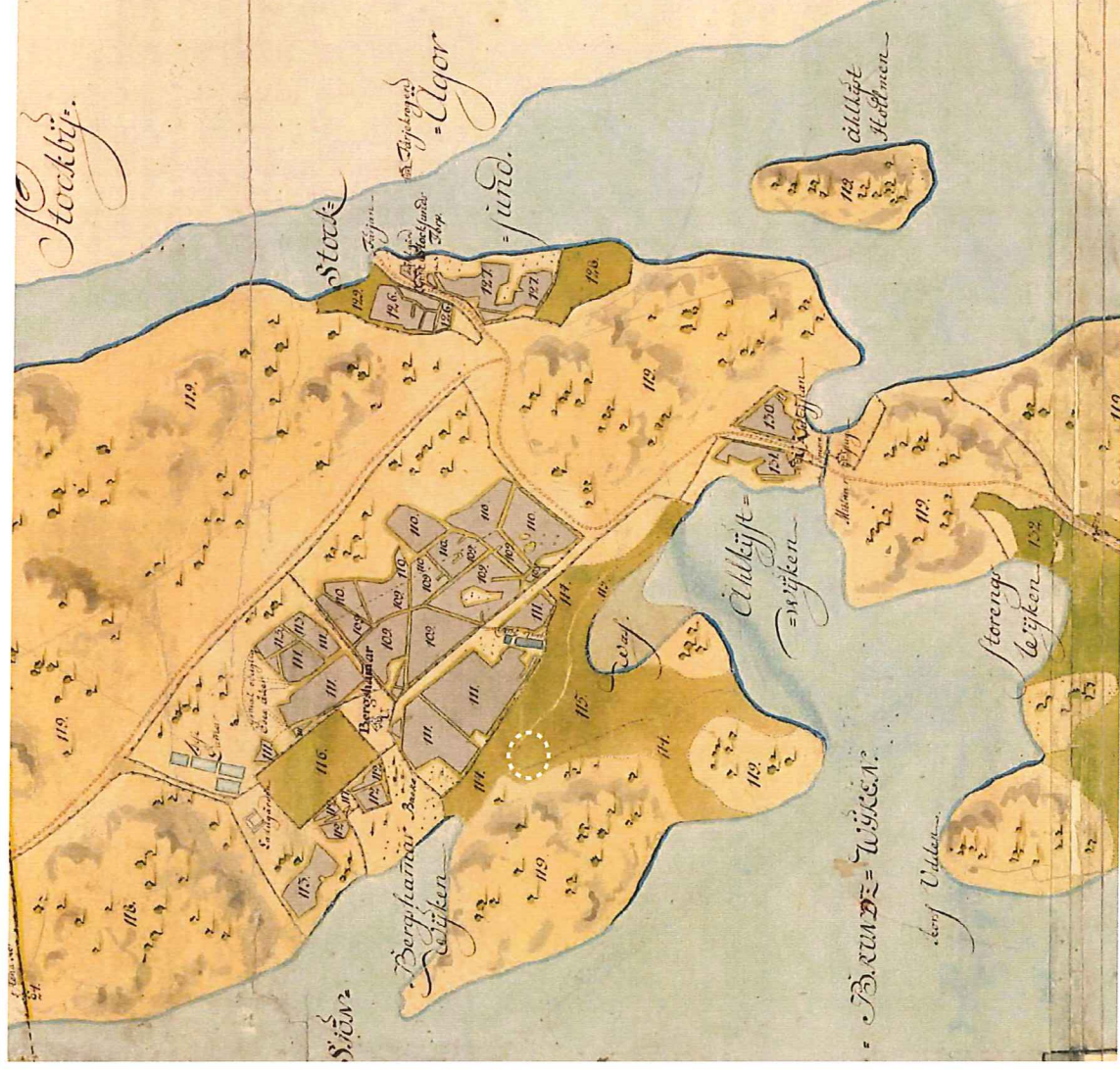

Ägomätning från 1674 över Bergshamra. Bergshamra har vid tiden ombildats till säteri med ståndsmässigt uppför bebyggelse i fonden för den raka infartsvägen som bildar huvudaxel i anläggningen. I den låglänta sprickdalen nedanför bergshöjderna på Tivolihälvön breder ängsmarken ut sig.

ÄGOMÄTNING FRÅN 1709

Kartan från 1709 över Ulriksdals underlydande gårdar ger något mer detaljerad information. Bergshamra hade vid denna tid förmedlats till sekreterare Barck som arrende. På kartan är huvudbyggnaden utritad med en nyuppförd ladugårdsdel placerad som en pendang på andra sidan trädgårdsanläggningen.

Dammarna vid trädgården anges som fiskdammar och de intill Älkestviken som gamla fiskdammar. Ångsmarken på Tivolihalvön bestod av fuktig sidvallsäng beväxt med starr- och mossvall i den centrala delen omgiven av torrare hårdvallsäng. Från Älkestviken hade ett större markområde vuxit igen med vass. Den höglänta stenbundna marken på uddarna var beväxt med gran, tall och enebuskar som kunde nyttjas till vedbrand och virkesuttag till gårdesgårdar.

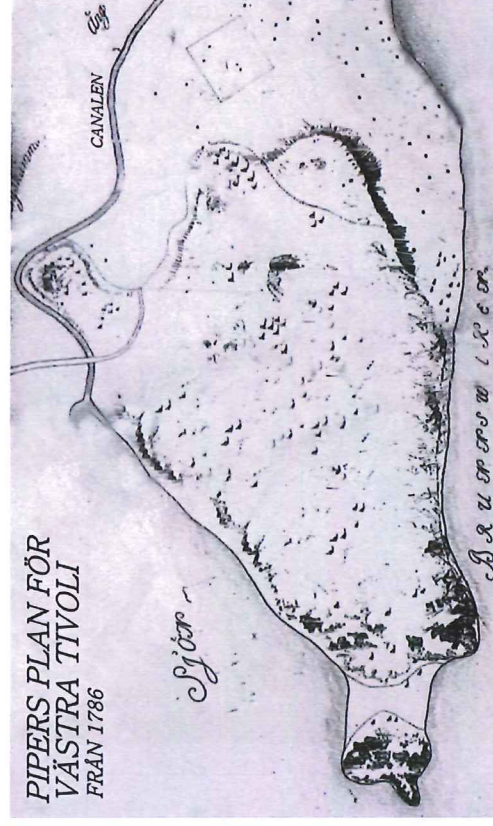
Ägomätning från 1709 över Bergshamra. Den centrala delen av ångsmarken bestod av fuktig sidvallsäng (nr 115) omgiven av hårdvallsäng (nr 114). Lilla Ången på Tivolihalvön gav sammanlagt sex lass hö.

KARTA ÖVER LUSTPARKEN FRÅN 1786

En karta togs fram över Tivoliparken 1786 strax efter att arbetet med parken avstannat. På den östra kullen syns ett slingrande gångsystem med anslutande utsiktsterrasser. Kanalen meandrar fram i öst-västlig riktning mellan Bergshamraviken och Alkistviken och ett antal träd är utmärkta. Flera av de inprickade träden stämmer väl överens med ekar som finns på platsen idag och var troligtvis befintliga träd som sparats i trädgårdsanläggningen. Den kvadratiske ytan i kartans mitt representerar sannolikt läget för det planerade lustslottet.

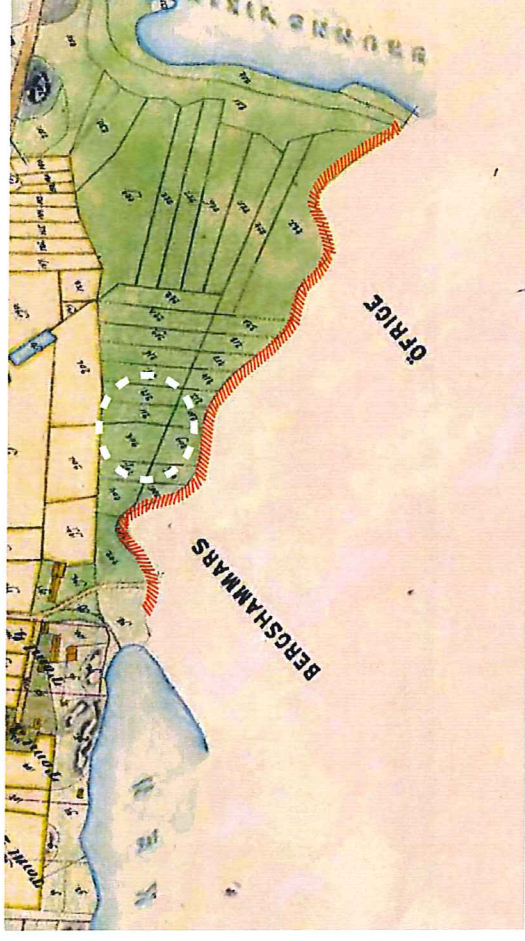
Charta öfver En tillämnad Lustplats vid Bergshammar, 1786 (till vänster). Kartan visar ett slingrande gångsystem med anslutande utsiktsterrasser på östra kullen, och "Canalen" som meandrar fram mellan Bergshamraviken och Alkistviken. I den något senare kartan från 1794 (till höger) syns kanalen och det igenvuxna markområdet intill Alkistviken.

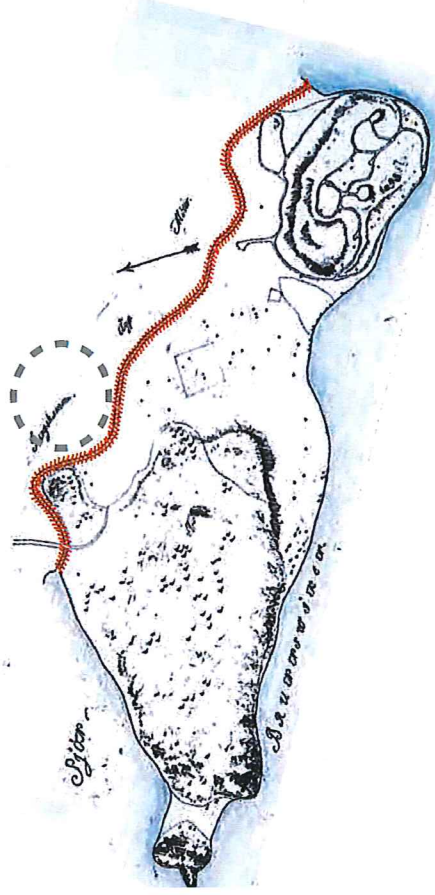
Detaljbild av kartan från 1768 över Tivoliberget. Kanalen utgör en gräns mot Bergshamras ångsmarker. Den kvadratiske markeringen representerar troligtvis platsen för Creutz planerade lustslott.

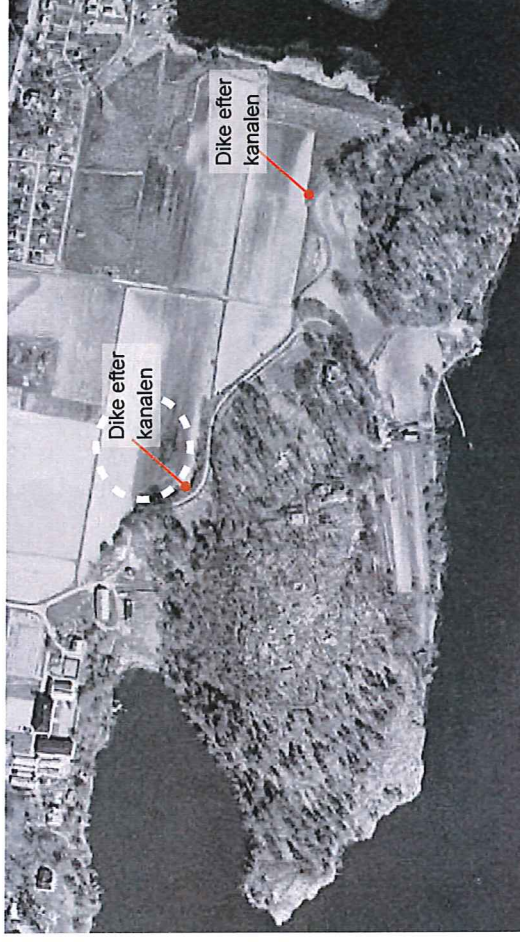
Detaljbild av kartan från 1768 över Pipers park. Flera av de inprickade träden stämmer överens med ekar som finns på platsen idag. I kartan syns utsiktsterrasser som sammabinds av ett slingrande gångsystem.

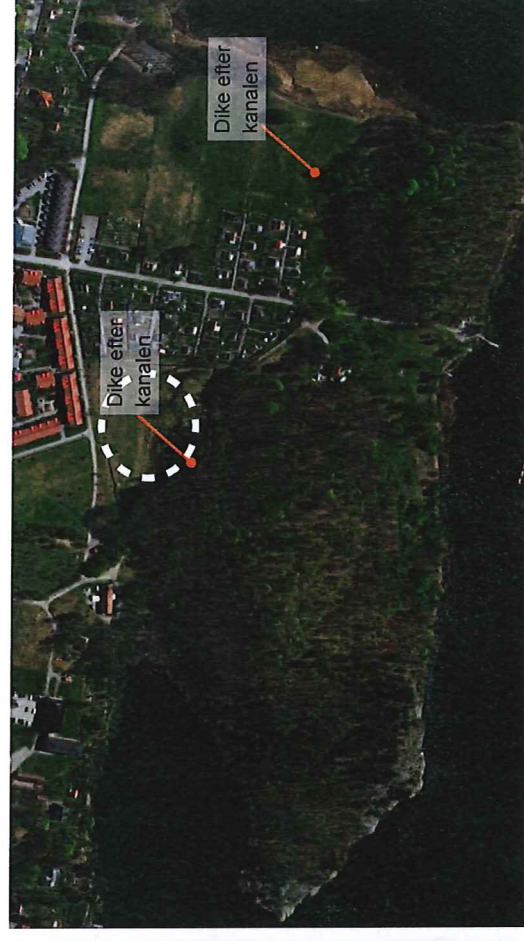
I en senare karta över Bergshamra från 1863 är det tydligt att ångsmarken följer samma form och kurvatur som kanalen (markerad i rött). I kartbilden har bergshöjderna på Tivolihalvön inte karterats.

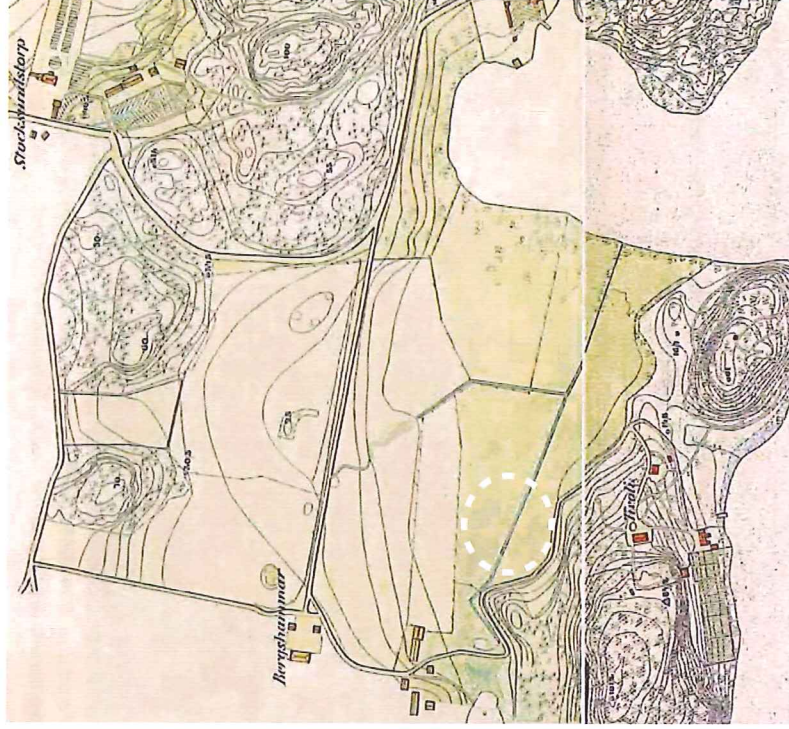
Kartan över lustparken från 1786 med kanalen markerad i rött. Kanalen gick i gränsen mellan de höglänta bergknallarna och den låglänta dalgången.

På ortofotot från 1955-1967 syns kanalen ovanför Pipers park. Österut följer kanalen parallellt med promenadstråket som går mellan Bergshamra och Tivoli.

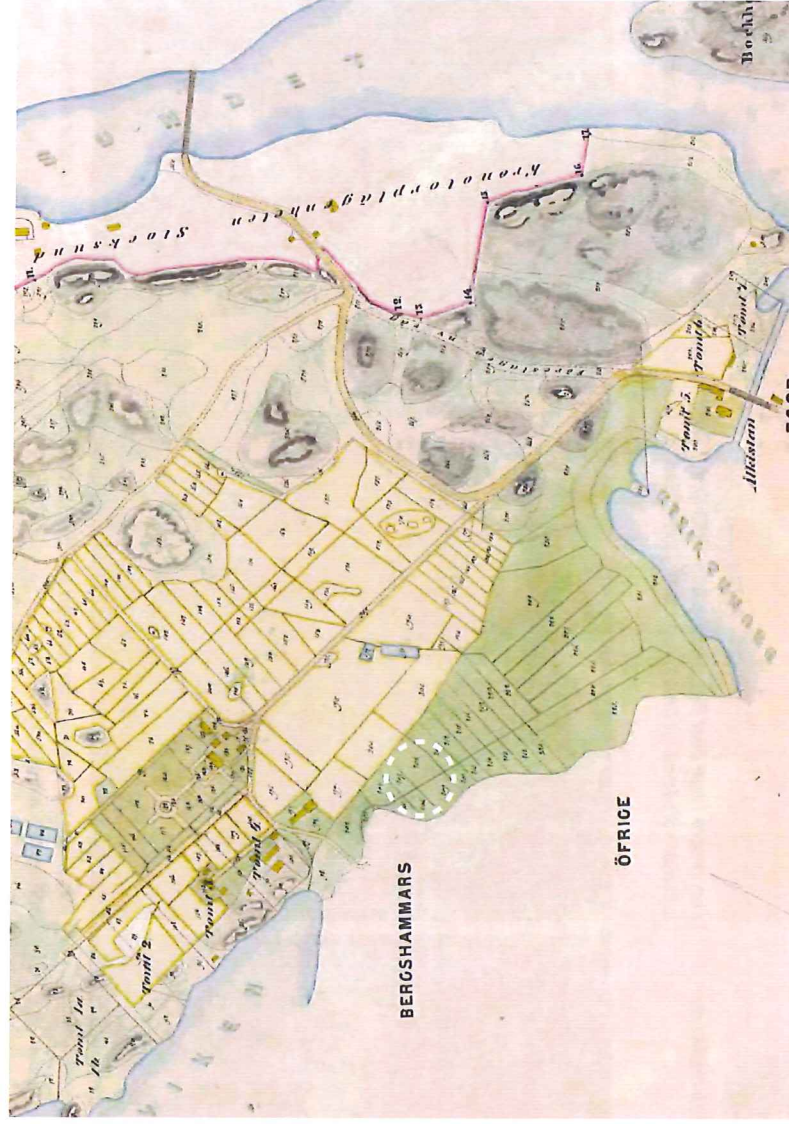
Ännu idag kan spåren efter kanalen skönjas. Sydöst om utredningsområdet finns rester efter kanalen i kanten mot skogsmarken.

Topografiska karten 1856, del av kartblad. I karten syns bebyggelsen vid Tivoli med odlingsterrasser nedanför Tivoliberget. Ängsmarken på halvön har dikats ut.

AVMÄTNINGAR FRÅN 1856 OCH 1863

Kartorna från 1850-60-talen togs fram under en period av genomgripande omvandling av det svenska jordbruket. Till grund för den agrara revolutionen låg många olika insatser i syfte att skapa en effektivare jordbruksdrift. Nya idéer kring redskapsteknik, grödor och växtföljder effektiviserade jordbruket och produktiviteten steg. Med jordbrukets rationalisering ökade möjligheterna till nyodling, vilket innebar att ängsmarkerna efterhand dikades ut och odlades upp. Vid tiden för kartläggningen arrenderades marken av Karl XV och under hans tid utvecklades Bergshammar till ett mönsterjordbruk.

Vid ägomätningen 1863 pågår uppodlingen av ängsmarken. Vid samma tid sprängdes kanalen vid Alkistan som sänkte Brunnsvikens vattennivå med omkring 1,25 meter.

I karten från 1856 syns den nya gårdsbildning som uppfördes vid Tivoli kring sekelskiftet 1800 med terrasser och odlingar i slutningen nedanför Tivoliberget. Den gamla ladugården hade vid denna tid rivits och en ny uppförts söder om Bergshammar. En ny väg ledde från Bergshammar, förbi ladugården mot Tivoli. Slätterängarna på halvön har vid denna tid dikats ut.

Vid en senare kartläggning från 1863 har uppodlingen av ängsmarken påbörjats. Stora delar av den gamla ängsmarken utgjordes av ängsplogar, vilket tyder på att de ingått i cirkulationsbruk där ängstycker en plöjts upp till åker som efter en tid av odling åter

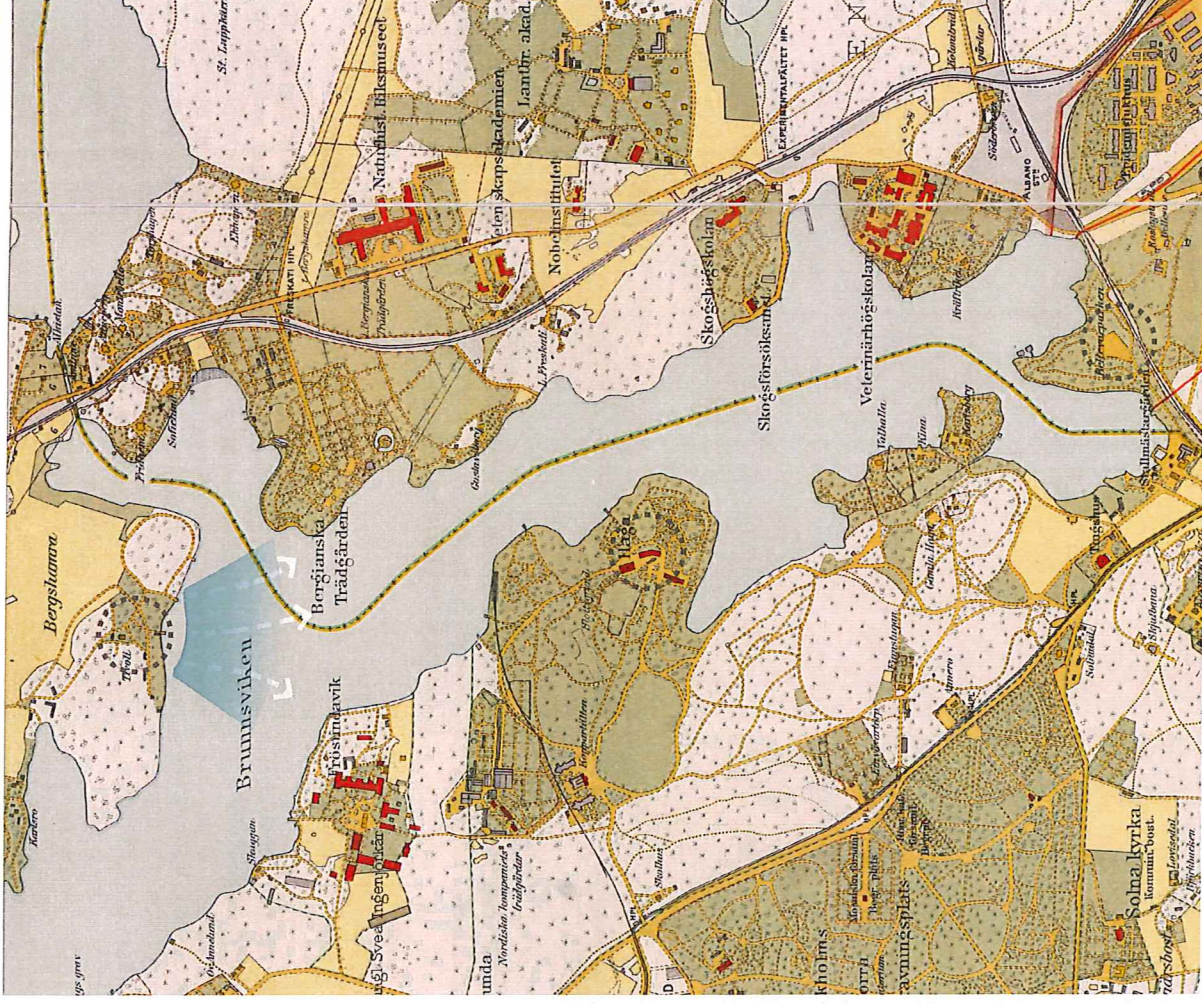
lagts igen till gräsvall. Den nya tidens odlingsystem med gräsvallar i växtföljd med andra grödor tillförde marken näring som gav ökade sädes- och höskördar. De våta strandängarna närmast Alkisteviken utgjorde fortfarande slättervallar. Vid samma tid sprängdes kanalen vid Alkistan som sänkte Brunnsvikens vattennivå med omkring 1,25 meter.

På karten syns också tomtindelningen för de villor som Karl XV lät uppföra 1865 intill Brunnsviken, som idag kallas Övre och Nedre Karlsro. En ny väg förband villorna med Bergshammar gård.

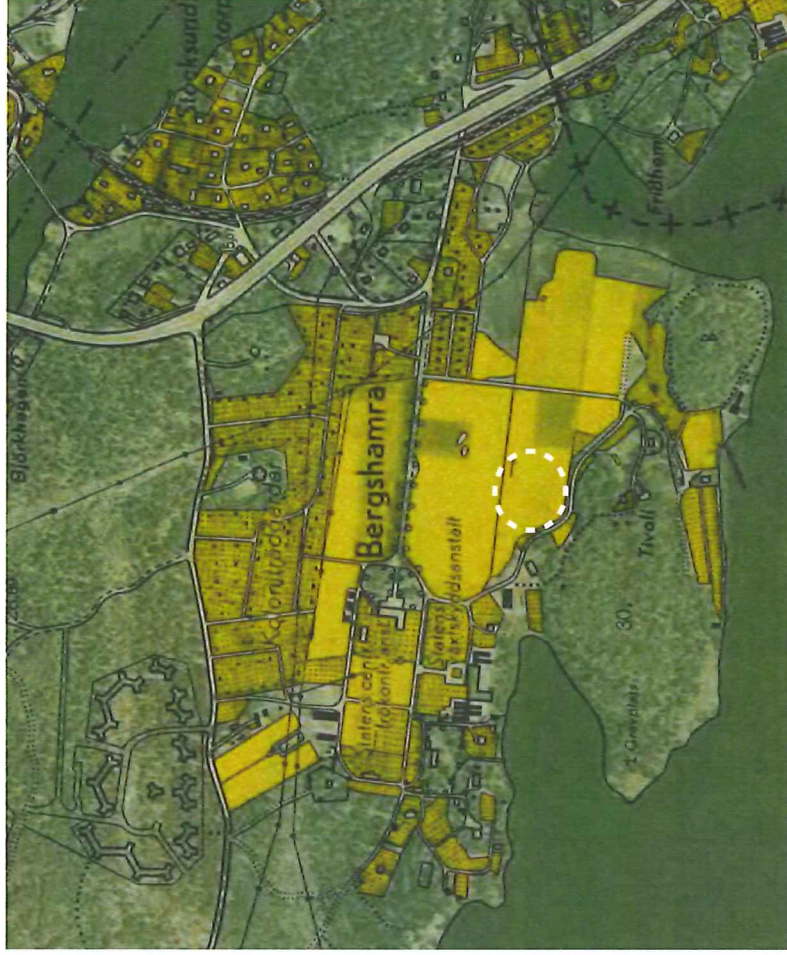
NORRA DJURGÅRDEN MED DEL AV BERGSHAMRA, 1917

På 1870-talet övergick arrendet till krögaren Régis Cadier som intensifierade odlingen av grönsaker, bär och frukt. Terrasser och växthus byggdes ut och ett svinstall uppfördes vid viken norr om Tivoliberget. På kartan från 1917 har nästan all ängsmark lagts under plogen, endast en smal remsa ängsmark återstår utmed viken.

Tiden präglades av stora förändringar men i omgivningarna kring Brunnsviken utgjorde det gustavianska parklandskapet kring Haga, Tivoli och Bellevue fortfarande en framträdande karaktär. Vyerna mellan parkdelarna var en bärande idé i grundskapelsen.

Omgivningen kring Brunnsviken vid 1900-talets början. Vid Tivoli har den gamla ängsmarken odlats upp, endast smala stråk av sankängar återstår utmed Alkistviken. Det engelska parklandskapet vid Haga, Tivoli och Bellevue framträder runt sjön. Vyerna mellan parkdelarna var en bärande idé i grundskapelsen. Från Tivoli fanns viktiga utblickar mot Haga, Bellevue och Frescati vid Brunnsvikens östra strandsida.

Bergshamra på 1950-talet. Det agrara landskapet präglades av lantbruksinstitutionernas verksamhet. Jordbruket bedrevs rationellt med fokus på forskningsverksamhet.

Ortofoto över Bergshamra från ungefär samma tid. Dikessystemet delar upp jordbruksmarken i regelbundna, rätvinkliga skiften, vilket gav en rationell jordbruksdrift.

EKONOMISKA KARTAN FRÅN 1951

Den ekonomiska kartan från 1950-talet visar Bergshamra under lantbruksinstitutionernas tid. På åkermarken odlades säd och potatis för kontroll av utsäde och växtskydd. Ett flertal fruktodlingar hade också anlagts av Växtskyddsanstalten. Genom odlingsmarken löper ett dike som avvattnar dalgången österut. Dagens väg genom kolonimrådet sträckte sig från Bergshamra allé ned mot Tivoli. Vid denna tid präglas omgivningarna även av de koloniträdgårdar som tillkom under tidigt 1900-tal.

Den egentliga mekaniseringen av det svenska jordbruket tog fart efter andra världskriget då traktorer och handelsgödsel började användas i större skala. Jordbruket vid Bergshamra utvecklades mot en större storskalighet. Små åkrar slogs samman till större odlingsfält, flikiga bryn rätades ut och äldre mer småskaliga landskapselement och strukturer försvann i takt med den ökade rationaliseringen. På ortofotot från samma tid framträder jordbruksmarkens regelbundna och rätvinkligt utlagda odlingsfält och dikessystem i syfte att skapa en rationell jordbruksdrift. En rest av 1780-talets slingrande kanal syns norr om Pipers park.

NATIONALSTADSPARKEN

FORMELLA SKYDD

Tivoliområdet ligger inom ett område av riksintresse för kulturmiljövården, Solna [AB 37] enligt 3 kap. 6 § miljöbalken och ingår också i Nationalstadsparken enligt bestämmelserna i 4 kap. 7 § miljöbalken.

I *Vård- och utvecklingsplan för Kungliga nationalstadsparken* (Länsstyrelsen Stockholm 2012) har Nationalstadsparken delats in i flera delområden. Tivoli omfattas av två av dessa delområden - Bergshamra och Brunnsviken. För varje delområde har *vården* som *bör tas tillvara och utvecklas* och *målbild* förtydligats. I det följande redovisas vården och målbild med koppling till utredningsområdet:

VÅRDEN SOM BÖR TAS TILLVARA OCH UTVECKLAS

- **Det sena 1700-talets landskap** är synligt på Tivolihalvön med Pipers park, det kontrasterande och naturpräglade Tivoliberget med utsikt över Brunnsviken och även plats för dåtida tonsättaren Joseph Martin Kraus grav. Tivolihalvön med Pipers park är viktig för växt- och djurlivet framför allt genom den artrika gamla ekskogen. Ek- och ek-hasselskogens artrika lundvegetation är unik inom Nationalstadsparken. Viktiga naturvärden utgörs också av torrängsfloran på Tivolibergets topp och den rika förekomsten av kulturväxter.
- **Den långa kontinuiteten av odlingsverksamhet** är väl synlig i koloniområden, fruktträdgårdar och odlingsterrasser från 1870-talet och framåt.
- **Spåren av Bergshamra gård** syns i Bergshamra allé, och rester av öppna marker. De minner om områdets tidiga historia och är viktiga för dess identitet.
- **Byggnaderna för f.d. Statens centrala frökontrollanstalt och Institutet för husdjursförädlning** (senare Statens växtskyddsanstalt) uttrycker statens expansion i Bergshamra och 1930-talets satsningar på att utveckla jordbruket.
- **Tivolihalvön är ett välbesökt utflyktsmål** under både sommar och vinter. Tivoliberget erbjuder vida utblickar över Brunnsviken. Sommartid nyttjas klippor och stränder för bad, vintertid är Brunnsviken populär för skridskoåkning och vandringar på isen.
- **Koloniträdgårdsverksamheten** är av betydelse för både kolonister och flannörer.

MÅLBILD

- **Tivolihalvön ska vara en tydlig del av Brunnsvikens 1700-talslandskap**, gestaltat utifrån den engelska landskapsparkens ideal. I storstadens närhet ska Tivoli erbjuda ett spännande, varierat och hävdad landskap med både pastoral idyll och skogsmark. Utblickarna över Brunnsviken ska tas tillvara.
- **Pipers park ska vara en skogsliknande park** som ger vandraren möjlighet att uppleva spelet mellan ljus och skugga, slutet och öppet samt plötsliga utblickar och rofyllda sittplatser. I enlighet med 1786 års karta ska gångsystem, öppna terrasser och utsiktsplatser underhållas. Vegetationens träd- och buskskikt ska utmärkas av ek och hassel, inkluderat solbelysta ekar. Strandområdet ska vara relativt öppet med gruppvis stående träd och buskar eller solitärer. Det ska finnas en tydlig vattenkontakt och utsikt över Brunnsviken.
- **Tivoliberget ska behålla sin dramatik** med branter klädda med ädellövskog. Krönet ska präglas av ljus hållmarksskog, sluttningarna av ekhasselskog med lundartad flora. Grunderna av Tivolis bebyggelse ska framträda.
- **Med utgångspunkt från hur människan tidigare har hävdad området**, ska Tivoli rymma en mångfald av biotoper. För att säkra tillgången på död ved, ska det finnas en rik förekomst av ädellövträd i olika åldrar och en god återväxt av ek.
- **Spåren av 1800- och 1900-talens odlingsverksamhet** ska vara synliga i form av koloniträdgårdar, bevarade äppelodlingar och odlingsterrasser.
- **Bergshamra allé ska bevaras. De öppna markerna** vid den tidigare gårdsplatsen samt söder, väster respektive öster om koloniområdet ska vara hävdade.
- **Koloniträdgårdarna** ska vara en viktig del av Bergshamras rekreation och attraktivitet.

HELHETSMILJÖN VID TIVOLI

I Tivoliområdet har olika tidsepoker satt sin tydliga prägel på landskapet. Miljön rymmer läsbara spår från 1700-talets gustavianska parklandskap, 1800-talets mönsterjordbruk, frukt- och grönsaksodlingar samt 1900-talets lantbruksinstitutioner och koloniträdgårdar som gör det möjligt att uppleva och förstå platsens kulturhistoriska sammanhang.

Engelskt parklandskap från Gustav III:s tid
Tivoli utgör en del av ett sammanhållet historiskt landskap kring Brunnsviken från Gustav III:s tid. Den engelska parken berättar om trädgårdskulturens stilideal och det övre samhällsskiktets sällskapsliv med nära koppling till kungamakten. Det omgivande pastorala ängs- och hagmarkslandskapet utgjorde en viktig inramning till den gestaltade parkmiljön. Medvetet komponerade vyer och siktstråk förlades både inom parken och ut mot omgivningen.

Agrar markorganisation

Bergshamras gamla gårdsmiljö speglas ännu av allén och de omgivande öppna markerna som utgör en

Den engelska parkanläggningen framträder vid Pipers park.

rest av 1600-talets gamla inägomarker. Bergshamra ingick senare i Karl XV:s experimentaljordbruk som tillsammans med rester efter fruktträdgårdar och odlingsterrasser vid Tivoli ger en bild av 1800-talets agrara effektivisering.

Statens centrala frökontrollanstalt och det intelligande Statens växtskyddsanstalt vittnar om den omfattande forsknings- och försöksverksamhet som skedde på jordbrukets område i Sverige under 1900-talet. Statens centrala frökontrollanstalt markerar också platsen för Bergshamras gårds gamla huvudbyggnad. Kopplingen till de omgivande öppna markerna där försöks- och kontrollodlingar bedrevs är en viktig del i miljöns läsbarhet.

Koloniträdgårdar

Söder om allén utbreder sig kolonilotter som utgör en fortsättning på det tidiga 1900-talets koloniträdgårdar i Bergshamra som gav mindre bemedlade invånare möjlighet till odling i huvudstadens närhet.

Bergshamra koloniområde ligger centralt i dalgången på Bergshamras gamla jordbruksmark. I bakgrunden syns punkthus uppförda på 1960-talet som innebär att många av de gamla kolonilotterna försvann.

VÄRDEBÄRANDE KARAKTÄRSDRAG

- Den öppna jordbruksmarken som utgör en rest av Bergshamras gamla inägor och lantbruksinstitutionens försöks- och kontrollodlingar.
- Landskapsrummets agrara karaktär i kontrast mot det naturpråglade Tivolibergget.
- Terränganpassad markanvändningsstruktur med Tivolibergget som karaktärgivande gräns mot inägora.
- Tivolihalvön som en del i Brunnsvikens 1700-talslandskap och Pipers park anlagd med den engelska parkens landskapsideal. Medvetet komponerade vyer över Brunnsvikens vattenrum.
- Rest efter kanalen anlagd på 1780-talet i gränsen mot den historiska inägomarken, som en del i den engelska parkanläggningen.
- Bergshamra koloniområde som bygger vidare på det tidiga 1900-talets kolonirörelse.
- Vyerna mot Pipers park, Bergshamra koloniområde, Statens centrala frökontrollanstalt och växtskyddsanstalt av betydelse för läsbarheten, förstärkelsen och upplevelsen av landskapet.

UTREDNINGSOMRÅDET

Utredningsområdet består av öppen gräsmark på tidigare åkermark. Dalgångens lågpunkt utgörs idag av en våtmark. Området är mycket sankt och delar av marken och de öppna diken som löper genom området präglas av igenväxningsvegetation.

När koloniområdet etablerades på åkermarken lades ett antal gamla diken som tidigare avvattnat marken igen och våtmarken bildades. Ett nytt dagvattendike har anlagts från bostadsområdet i norr som är kulverterat mot Brunnsvikens västra sida.

Den agrara karaktären är en viktig del för upplevelsen av helhetsmiljön kring Bergshamra. Jordbruksmarkens koppling till Bergshamra gård, senare avlöst av de statliga lantbruksinstitutionerna, speglar olika markanvändningsfaser och inriktningar inom jordbruket.

Den öppna marken motsvarar de gamla inägor som fram till 1800-talets senare hälft brukades som ängsmark för att därefter plöjas upp till åker. Idag präglas utredningsområdet främst av den rationella jordbruksdrift som utvecklades från 1930-talet och framåt. Den utdikning och det mekaniserade åkerbruk som skett i sen tid har i princip uttraderat alla spår av äldre markanvändning inom de öppna markytorna.

Vad som däremot kvarstår som en distinkt och bestående del av den äldre markorganisationen är den terränganpassade, terrassliknande struktur som markerar den gamla inägomarkens gräns mot de höglänta skogbevuxta bergsknallarna.

Gränsterrassen sammanfaller med kanalen från 1780-talet, som sydöst om våtmarken framträder som ett svagt markerat dike bevuxet med buskar och större träd. Kanalen följde enligt det äldre kart-

Utredningsområdet kring våtmarken består av öppen gräsmark på tidigare åker. De öppna markerna motsvarar Bergshamras gamla inägor men präglas idag framförallt av det sena 1900-talets rationella jordbruksdrift med stora, regelbundet utlagda skiften.

Den historiska markanvändningen framträder i den rumsligt bevarade terränganpassade strukturen med inägor i gränsen mot de höglänta skogbevuxna bergshöjderna. I gränsen löper en rest efter kanalen anlagd på 1780-talet. Det öppna landskapsrummet ger upphov till långa siktlinjer och utblickar mot Pipers park och Naturhistoriska museets monumentala institutionsbyggnad.

materialiet den historiska inägggränsen och bildade en skiljelinje mellan ängsmarken i dalgången, det gestaltade parklandskapet och Tivolibergets naturligt uppväxta partier. Gränsterrassen förstärks ytterligare av den väg som anlades under tidigt 1800-tal mellan Bergshamra och Tivoli.

REKOMMENDATIONER

I det följande redovisas behov av hänsyn och rekommendationer för platsanpassning som kan fungera som stöd i den fortsatta planeringen av våtmarksanläggningen.

ATT TÄNKA PÅ:

- Bygg vidare på den historiska markanvändningen som före uppodlingen präglades av sanka sidvallsångar i de låglänta partierna omgivna av en bård av successivt torrare hårdvallsångar. Utforma våtmarken med en mjuk zonerings och flackt utformade sidor för att skapa en stegvis, naturlig övergång. Våtmarken bör inte se för anlagd ut. Sträva efter en naturnära karaktär som knyter an till det gamla ängslandskapet och den engelska parkidéns naturanpassning.
- Tillvarata utblickar, vyer och visuella samband. Undvik kompakta vegetationsridåer som bryter siktstråk och försämrar möjligheterna att uppleva och förstå platsens historia. Tivolihalvön ska fortsatt vara en tydlig del av Brunnsvikens 1700-talslandskap.
- Värna växlingen mellan den öppna lerslätten och omgivande skogsparti och bygg vidare på den tydligt terränganpassade historiska markanvändningen. Upprätthåll hävd av de öppna markerna och bevara kontrasten mot Tivolibergets naturpräglade branter.
- Undvik åtgärder som minskar landskapets öppenhet och agrara karaktär som berättar om den långa traditionen av jordbruk kopplad till Bergshamra gård och de statliga lantbruksinstitutionerna.
- Värna spåren av den gamla kanalen. I utformning och gestaltning av våtmarkens in- och utlopp kan man om möjligt anspela på kanalens meandrande karaktär.
- Nyttja befintliga diken.
- Planera ny växtlighet med hänsyn till omgivande natur.

REFERENSER

- Länsstyrelsen i Stockholms län. *Vård- och utvecklingsplan för Kungliga nationalstadsparken*. Rapport 2012:33.
- Malmlöf, Maria. 1989. *Kulturmiljöer i Solna - kulturminnesvårdsprogram för Solna kommun*. Solna kommun.
- Skötselplan för Nationalstadsparken i Stockholm, Solna och Lidingö kommuner. Del III. *Beskrivning av skötselområden*. 2006.
- Tivoli, skiss. Ekologigruppen. 20171122.
- Vårdplan för Tivoliområdet. Del I. Historik, skyddsvärden och allmänna riktlinjer*. 1999. Solna stad.
- Vårdplan för Tivoli. Delområdesbeskrivningar och skötsel föreskrifter*. 2016. Tema.
- Atgärdsplan för Tivoli*. 2016. Tema.
- Stockholmskällan: <https://stockholmskallan.stockholm.se/>
- Solna stads bildarkiv: <http://solb.kulturhotell.se/>
- Historiska kartor:*
- Ägomätning, 1674, Bergshamra nr 1. Akteckning: A96-6:1. LMS.
- Ägomätning, 1709, Bergshamra nr 1. Akteckning: A96-37:4. LMS.
- Charta öfver En tillämnad Lustplats wid Bergshammar, A. U. Berndes. 1786. Hämtad ur Vårdplan för Tivoliområdet. Del I. Historik, skyddsvärden och allmänna riktlinjer.
- Topografiska Kären, 1856. Hämtad från Vårdplan för Tivoliområdet. Del I. Historik, skyddsvärden och allmänna riktlinjer. Ägomätning, 1863, Bergshamra nr 1. Akteckning: A96-6:4. LMS.
- Kungl djurgården, 1794. Von Fieandt. Akteckning: Lj-128. Djurgårdskartor.
- Trakten omkring Stockholm i IX blad. Topografiska corpsen. Blad IV: Norra bladet, uppmätt 1845. Blad V: Mellersta bladet, uppmätt 1844-1845.
- Häradsekonomiska kartan, 1901-06. Sundbyberg. Akteckning: J112-75-14.
- Kartblad Norra Djurgården ur Stockholms stad med omnejd i 12 blad. Upphov: H. Hellberg och A. E. Pählman. Upprättad: 1917-1920. Tryckår 1921. Stockholmskällan.
- Ekonomiska kartan, 1951, Blandnamn: Djurholm Akteckning: J133-10i7f53. RAK

SOLNA STAD
MILJÖ- OCH BYGGNADSFÖRVALTNINGEN

2018-02-19

Disa Lanner
08-746 35 36
disa.lanner@solna.se

SOLNA STAD
Tekniska förvaltningen
2018-02-20

TNO/2017:1019

1 (2)

Solna stad, Tekniska nämnden
Stadshusgången 2
171 86 Solna

Bekräftelse på fullgjord underrättelseskyldighet angående förorenat område

Verksamhetsutövare	Solna stad, Tekniska nämnden
Organisationsnummer	212000-0183
Aktuellt område	Anläggande av dagvattendamm på Tivoliudden
Fastighetsbeteckning	Bergshamra 3:1
Tillsynsområde	Miljöskyddstillsyn
Diarienummer	MHN/2017-001853

Miljö- och byggnadsförvaltningen bekräftar härmed att verksamhetsutövare Solna stad, Tekniska nämnden, organisationsnummer 212000-0183, har fullgjort den föreskrivna underrättelseskyldigheten angående förorenat område, enligt 10 kap. 11 § miljöbalken (SFS 1998:808).

Bakgrund

Den 30 januari 2018 underrättade Solna stad, Tekniska nämnden, organisationsnummer 212000-0183, miljö- och byggnadsförvaltningen om att föroreningar påträffats på fastigheten Bergshamra 3:1. Se rapport *Översiktlig miljöteknisk markundersökning vid Tivoliudden, Solna kommun*, framtagen av Atrax Energi & Miljö, daterad 2018-01-22.

Provtagning utfördes inför anläggande av dagvattendamm. Då Statens växtskyddsanstalt bedrivit verksamhet inom området finns risk för att bekämpningsmedel som DDT och dieldrin, men även bly och kvicksilver kan finnas i mark och grundvatten.

Vid undersökningen genomfördes provtagning av metaller, pesticider och andra organiska föroreningar i jord och grundvatten. Resultaten visar på att halterna i jord underskrider Naturvårdsverkets generella riktvärde för känslig markanvändning (KM). DDT har detekterats i några jordprover men även dessa halter underskrider KM. I grundvattnet konstateras låga halter i förhållande till SGU:s bedömningsgrunder förutom av nickel där högre halt uppmättes.